

V
hniezde

Peter
Karvaš

PRÍSTAV

Trinášťkrát trinástou komnatou, zakázanou a zarúbanou, bol ateliér.

Viem, že ho neskôr ľahkomyseľne znesvätili: sušili v ňom hríby, cez zimu uskladňovali jablká-kožovky a ľahké, akoby prázdne svetlé orechy, ba prechodne i profánne hruštičky-hniličky zo zhrbeného, chorého stromu za domom, lebo v ateliéri sa nekúrilo. Bola to odumretá, zakliata a po mlčanlivej dohode všetkých členov rodiny mumifikovaná časť neveľkého staviska.

Ale predtým, v tamtom melodickom a voňavom čase, o ktorom hovorím, v čase nevinnosti a previnení, v čase šíreho očakávania, neprístupných krajín vnútri ľudí i vonku, bol ateliér ohniskom budúcnosti, indickým hrobom, úzkostlivo streženou schránkou tajomstva.

Už dvere do ateliéru, za ktorými sa rozprestierali záhady, ma fascinovali.

Boli to provokatívne a pokrytecky normálne dvere, natreté na barnavo, s neumelo namaľovanou štruktúrou živého dreva. Boli to odporne solidné a voči deťom vôbec a mne osobitne nepriateľské dvere. Vraveli: Za mnou niet ničoho – obyčajná izba... V hornej časti, nad mosadznou kľukou podoby zvieracej labky, boli tabličky zo sýtozeleného skla, nepriehľadného a tajnostkárskeho. Zavše sa po nich mihali tône, vrhané navidomoči korunami stromov pred veľkým oknom ateliéru. V istú čarovnú podvečernú chvíľu – z druhej strany zrejme dopadol na dvere odlesk zapadajúceho slnka – smaragdové sklo zažiarilo, akoby sa bolo rozpálilo v peci, zafosforeskovalo, zaihralo dúhovými farbami, napokon vzbĺklo oranžovým plameňom, akoby v ateliéri zúril požiar. Vedel som, že tam nemôže horieť: horieť môže iba v naozaj obyčajných izbách obyčajných domov, horieť môžu stoličky alebo záclony, alebo zárubeň. Takto svietiť a svetielkovať môže iba tajomstvo.

Strážkyňou nehybných tajomstiev ateliéru bola stará mať.

Žila v izbe závideniahodne susediacej s ateliérom a v drobnej kuchynke so starodávnym sporákom. Ten sporák bol sám umeleckým dielom: mal nádrž na teplú vodu z umne ohýbaného medeného plechu, ktorú stará mama raz do týždňa starostlivo vysidolovala do červena, s kohútikom dávno nefungujúcim, rúru s dômyselnou a cifrovanou haspričkou a porcelánovou rukoviatkou a platňu so systémom krúžkov, dostredivo do seba zapadajúcich, ktorú čas od času natierala grafitovým valčekom podoby drobného delového náboja; na dvierkach na polienka – hoci to znie neuveriteľne – boli ešte menšie dvercia. Okrem toho viseli v kuchynke taniere, z ktorých sa nikdy nejedlo: bolo navidomoči nemysliteľné naliať kapustnice na ružového husára-frajera alebo na belasisťú tatranskú panorámu.

Stará mať žila, slovom, v akejsi slávnostnej predizbe k ateliéru, plnej prítmia a bylinkových vôní, spávala v ozrutnej vyrezávanej posteli a zuby si na noc dávala do pohárika, prikrytého vreckovkou. Zavše počúvala rádio, zakladajúc si na uši priliehavé a škrečiacie slúchadlá, čítala knihy alebo roztržito cvengotala dlhými pletacími ihlicami.

Najmä však podľa všetkého vartovala ateliér. Kľúč mala spolu s peniazmi a pokazenými zlatými hodinkami bez sklíčka v koženej taštičke a koženú taštičku dole vzadu pod uterákmi s monogramom v zrkadlovej skrini a kľúč od zrkadlovej skrine vo vrecúšku, všitom rafinovane zdnuka do zástery.

Myslím, že babka ateliér nielen strážiła, ale zavše i riadila, podistým nie často a rozhodne nikdy nie v prítomnosti ďalšej živej duše. Ktoréhoosi sviatočného večera, keď som smel u nej spať – preto bol sviatočný – rodičia ostali v Brusne, otec mal zrejme službu v kúpeľoch –, vyzradila mi vo vzácnjej chvíľke úprimnosti, že sa v ateliéri od dedovej smrti ničím nepohlo, že pemzle ostali v polohe, v ktorej ich starý otec zanechal v deň svojej smrti, neumyté, namočené do farby, že paleta zaschla, ako ju bol naostatok odložil, že olej stuhol v nádobke a kvety zvädli vo vázičke.

Nebodaj i muchy uhynuli medzi sklami veľkého okna, v ktorom – to bolo vidieť zo záhrady, najmä z istého konára náprotivnej jablone, čo som na ňom trávil mysliateľské chvíle alebo užitočnú neprítomnosť po ešte neodhalenom prečine – sústava uzunkých plátenných roletiek, vyblednutých od slnka, tvorila akiste náležité svetelné atmosféry.

Krúžil som teda okolo ateliéru v pastelových snách, spúšťal som sa doň komínom, prevliekal sa kľúčovou dierkou ako Aladinov džin, prechádzal murivom ako mátoha o polnoci. Zo záhrady som dlho-dlho skúmal veľké okno, po ktorom plávali oblaky a mávali peruťami, a holá stena obrátená na východ, ktorej sa pre čosi vyhol aj vinič, videla sa mi obrovskou a neprístupnou ako pevnostný múr; v miestnosti za ňou dali sa dozaista usporiadať preteky na kolobežkách. Dedo, ako dnes viem, menšej postavy – v Benátkach vpravievali mu vraj „malý Menico“ – sa v nej, chudáčik, celý musel stratíť.

Alebo nie...?

Stará mamka, ktorá sa čas od času dala uprosiť, aby mi čítala z knihy Srdce (pri „mesačnej rozprávke“ Od Apenín k Andám tiekli mi slzy prúdom), ostala neoblohná, keď som sa dobýjal do ateliéru alebo zaliečavo žobronil o kľúč. A tak som sa musel uspokojiť s rozčuľujúcim pohľadom na dvere a na fasádu, na ktorej starý otec vyryl ozdobné sgrafito s portrétmi svojich starších kolegov a idolov, občanov milovaného Talianska, pánov Tiziana a Raffaella, a s nadpismi, ktoré mi otec maškrtnicky preložil a mamka za istého pamätného zimného večera vystro-

jila obšírnymi a poetickými vysvetlivkami: Ars et amor. Labor et gloria.

Potom raz ostal kľúč v zámke.

Neveril som očiam. Prebehol som bytíkom – babka nebola doma. Dom bol tichý a vonku blálo vysoké nebo. Mal som sedem rokov a už som nebol prvák. Prináležalo mi právo lámať pečate a rušiť tajomstvá. Vtkročil som.

Podnes si pamätám najmä tú vôňu, neopakovateľnú, neopísateľnú.

Bola zložitá a lahodná ako komorná skladba. Okteto z jemne znejúcich vôní rôznych timbrov a intenzít. Prevládali olejové farby a harmanček, pod nimi veľmi staré knihy a ušľachtilé drevo rozpálené slnkom, nad nimi terpentín a poletujúci prach, práchnivejúce nitky drapérií a vzdialene čosi medzi dohánom a suchými lúčnymi kvetmi a ľútostivou pominuteľnosťou.

Smrti tu nebolo, vskutku som prudko zacítil a ihneď uveril, že starý otec v kedysi bielej, vzápäť strakato fľakatej kitlici iba po čosi vyšiel – hádam pomazať sa s vnukom novorodeniakom – a že sa hneď vráti.

Okrem okteta viali tu Staré Hory a Špania Dolina a Benátky, hustá mladá dubina a naliata zrelá tráva a morská soľ a riasy, Gajary a Mníchov, otcovské záhumnie a akademické výstavné siene, Laskomer s kotliarskymi dielničkami a huštácke krčmičky a londýnske galérie so svojimi vznešenými pokušeniami a zmluvami veľkého formátu a malých honorárov pre neznámeho začiatovníka. Asi vtedy som pochopil, že sa svet nekončí pri Dolnom mlyne ani pri svätoondrejskom potoku, a zachvel som sa bázňou.

Od tých čias som sa s tými vôňami stretol osve, terpentínom sú nasiaknuté aj ateliéry, v ktorých maľujú moji priatelia, svoje veľasľubné a dojímavé pachy majú dnešné antikvariáty, viem, aký vietor fúka nad lagúnami a aký prievan v Tate Gallery, spomedzi všetkých materiálov na svete najradšej mám drevo a niet krajšieho miesta, ako sú stráne na Panskom dieli so stopami bagančí deda, otca i syna – so stopami, ktoré nikdy nezarastú aromatickými travinami ani hluchým časom.

Pravda, proletársky Hušták zbúrali a strechy na romantických Starých Horách sú zžežené televíznymi anténami. Čosi je definitívne preč. Už nikdy. Už nikdy. Je to strašné a svojim spôsobom múdre. Už nikdy som tie vône nezacítil pokope a naraz.

Ale sú tu a ja vidím kúsočky svetla, z ktorých sa skladá šikmý lúč dopadajúci na behúň, obraz na štafli a na ňom autoportrét deda v tejto izbe, ateliér v ateliéri, na stene variant k Lodenici v Istrii, zákutie z Baziliky di San Marco, ženičku s batohom pri Ukrižovanom poniže Jelenca, kotliarov, áno, najmä majstrov kotliarov laskomerských, plamene slávnych medených hút, mocné ruky pri robote, ustaté a vyšľavené telá pri oddychu a oheň, všade oheň, rumelkovy

a karmínový a okrový, oheň pecí a oheň v srdci tohto drobného húževnatého človeka, ktorý akoby si odtiaľto bol iba kamsi odskočil, pohladkať si ženu po šedinách, pozrieť, či už rozkvitla čajová ruža, na pohárik.

Je kdesi ďaleko a je tu. Je v tom kus smútku a kus veľkej nádeje.

Ale vtedy, sedemročnému, tlklo mi srdce pod adamčutkou, nasával som tú atmosféru práve prerušenej roboty, štetcov vo váze, podobných strohej kyti-ci, violončela so slákom opretého ledabolo o trojnožku, pokyckaného bieleho kepeňa, prehodeného cez krídlo skrine, okuliarov s drôtkmi, položených na okraji stola...

Dýchal som rýchlo a nahlas a vedel som, že ma tu pristihnú, vedel som, že sa dopúšťam hriechu, no nedbal som, vstrebával som tie zakázané molekuly tajomstva – až o ďalších sedem a sedem rokov som pochopil, že to nebolo tajomstvo, ale nebodaj umenie, osobitý svet vo svete, zároveň svet na kvadrát, svet medzi hviezdami a v jednej izbe, odrazu neveľkej, náramne civilnej, takmer skromnej, iba akoby zľahka poznačenej robotou a hrou a túžbou – a bol som rozhodnutý dopáčať svoj hriech až do konca.

To preto som svätokrádežne otvoril knižnicu a kutral a snoril medzi zväzkami klasikov a zvitkami papierov, vylovil polorozpadnutý obal s korešpondenciou a blednúci rukopis dedovej knihy O technike olejomaľby a hnedasté fotografie mné neznámych a nie sympatických ľudí s prsami pokrytými medailami a staré slávnostné tlačivá, ktorých účel som nechápal, a napokon i tú prekrásnu zbierku grafických listov od Fra Bartolommea a Dürera až po Goyu a Daumiera, starostlivo a s láskou nahonobenú, uloženú do mapy vlastnoručne vyrobenej a vyzdobenej, na ktorej stálo vonkoncom nekrasopísne, takmer chvatné venovanie: Môjmu vnukovi Petrovi, až bude maturovať. A dátum.

Kedykoľvek si mimovoľne uvedomujem, že ešte stále verím v grafiku ako v neomylný skúšobný kameň, vrchol a zázrak a triumf výtvarného ducha, vynára sa mi v pamäti tá osamelá chvíľka.

Objavoval som potom ateliér po piadach a priečinkoch asi desaťročie.

Zámku vo dverách som náročky pokazil; nedali sa zamknúť; stará mať to prijala mlčky, obišiel som napodiv bez trestu, ba vzniklo dokonca čosi ako tichá dohoda: v babkinej prítomnosti ostal ateliér stošesťdesiatou deviatou komnatou, v jej neprítomnosti čarovnou krajinou za zrkadlom, do ktorej som vstupoval zakaždým iba na chvíľku sladkého hriechu, za zakázaným vzrušením.

Nevedel som dočista nič: ani o kresle so strapcami, v ktorom sedeli baróni, župani a podžupani, radniční páni, mestskí fyzikusovia a mešťanostovia, aby pod touto strechou bolo na živobytie, ani o štafli, na ktorej vznikali dievčenské portréty mojej mamky, skôr zaspievané než namaľované, ani o ľahkom prenos-

nom stojane, na ktorom sa rodili obrazy fúzatých spotených kováčov, pltníkov a kotliarov, ani o mramorovej buste pred Kaplnkou sv. Jána spod Urpína.

Aj mená dedových návštevníkov mi boli neznáme: Miloš Jiránek, Joža Úprka, Jozef Hanula, Peter Kern, Edmund Gwerk – netušil som, že sa dotýkali tých istých predmetov, čo ja: lupy, kníh, predprsné štedrého okna do jasajúcej záhrady. O tom všetkom mi porozprávali úchytkom neskôr.

Ale bral som do ruky farby v dokrkvanej cínových tubách, voňajúce dobrodružstvom a pokušením, v zadnom kútiku zásuovočky som našiel zlatú medailu v puzdre, drsnú a ťažkú, vo vrecku maliarskeho kepeňa zvyšky doháňového prachu, niekoľko fajok v benátskej škatuli, vreckový nožík s ručne, akiste na brúse ostrenou čepeľou a puknutou perleťovou črienkou, dve neplatné mince, asi groše, ihlicu do kravaty s vypadnutým kamienkom. Bol som v prístave. Z tohto prístavu sa plavili lode a vzducholode, tu sa týčili vzdušné zámky a najmä majáky.

Áno, odrazu som mal pocit, že ateliér je prístavom tohto skromného domu na pobreží tejto krajiny, tohto sveta, tohto vesmíru, čímsi sa veľmi ponášal a čímsi príkro odlišoval od šmikní, hút a vyhní, od dielničiek, gajarských krčiem a starohorských chalúp, od dóžovských a bystrických radničných siení i od tichých komôr a zákutí, ponorených do prítmnia. Žilo a robilo sa tu, dorábal sa chlieb vzdajší a tavila meď a pestovali sa kráľovské hry a rozkoše, ale ináč. Ináč. Viac som vtedy nepochopil.

Oveľa viac v tomto punkte nechápem našťastie ani dnes.

Nič neostalo z krajiny za zrkadlom, z prístavu na lagúne bohumilého umenia, z komnaty na slonovinovom zvýšenom prízemí. Veľmi rýchlo som zistil, že toto umenie, žiaľ, nie je mojím umením, vzápät' prišli zlé časy a do ateliéru sa nastáhovali príbuzní, čo zutekali pred vojnou, chudobou, prenasledovaním. Potom sme domec opustili aj my. Neostali ani mŕtve predmety: po Povstaní sa do nášho bytu nastáhovalo gestapo.

O štvrtstoročie odvážil som sa priblížiť k stavisku. Na dom pripevnili pamätnú dosku s dedovým menom, zato zničili renesančné sgrafito z fasády; ostala iba soška, alegória maliarskeho umenia, a ledva čitateľné nápisy: Umenie a láska. Práca a sláva. Ateliér zmizol, rozparcelovali ho rozumne a krajne prakticky na obývačky.

Stratila sa, akože by nie, aj závrtná zbierka grafických listov s venovaním. Pri ktorejši spomedzi svojich posledných návštev u starého otca stihol som si všimnúť dátum venovania: ešte som vtedy nebol na svete, ba ani moja mamka ešte nebola vydatá.

Od tých čias si striedavo myslím, že sú a že nie sú prístavy na zahájených

pobrežiach života a duše a umenia. V prvých hodinách po vojne, keď som sponedzi obyvateľov domu na Hornej ulici 57 ostal nažive sám, vyznal som sa zo svojich pochybností Lacovi Novomeskému. Povedal, aby som si tie pochybnosti stoj čo stoj zachoval; že je to takto dobre.